

ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ АГРАРНОГО СЕКТОРУ ЕКОНОМІКИ ВОЛИНСЬКОГО РЕГІОНУ В СУЧАСНИХ УМОВАХ

PROBLEMS AND PERSPECTIVES OF DEVELOPMENT FOR THE AGRARIAN SECTOR OF ECONOMY OF VOLYNIAN REGION IN MODERN CONDITIONS

У статті розглянуто пріоритетні напрями розвитку аграрної сфери Волинського регіону, окреслено шляхи вдосконалення законодавства в аграрному секторі економіки, висвітлено проблеми сільськогосподарського виробництва на сучасному етапі. Обґрунтовано комплекс заходів щодо закріплення позитивної динаміки розвитку аграрної галузі. Проаналізовано структуру продукції сільського господарства за категоріями головних виробників: господарств населення, сільськогосподарських підприємств, фермерських господарств. На основі даних Статистичного щорічника Волинської області встановлено тенденції щодо виробництва м'яса, обсягів вирощування сільськогосподарських культур. Окреслено інноваційні напрями розвитку тваринництва та рослинництва регіону. Простежено конкретні заходи щодо державної підтримки сільськогосподарського виробника відповідно до Комплексної програми розвитку агропромислового комплексу Волинської області на 2016–2020 рр.

Ключові слова: аграрний сектор економіки, Волинський регіон, сільськогосподарські підприємства, сільськогосподарська продукція, рослинництво, тваринництво.

В статье рассмотрены приоритетные направления развития аграрной сферы

Волинского региона, намечены пути совершенствования законодательства в аграрном секторе экономики, освещены проблемы сельскохозяйственного производства на современном этапе. Обоснован комплекс мероприятий по закреплению положительной динамики развития аграрной отрасли. Проанализирована структура продукции сельского хозяйства по категориям главных производителей: хозяйств населения, сельскохозяйственных предприятий, фермерских хозяйств. На основе данных Статистического справочника Волинской области установлены тенденции тенденции производства мяса, объемов выращивания сельскохозяйственных культур. Определены инновационные направления развития животноводства и растениеводства региона. Прослежены конкретные меры по государственной поддержке сельскохозяйственного производителя в соответствии с Комплексной программой развития агропромышленного комплекса Волинской области на 2016–2020 гг.

Ключевые слова: аграрный сектор экономики, Волинский регион, сельскохозяйственная продукция, растениеводство, животноводство.

УДК 338.43(477.82)

Межова О.В.

викладач вищої категорії,
старший викладач
Волинський коледж
Національного університету
харчових технологій

The article deals with the generalization of information concerning the development of the agrarian sector of the economy of Ukraine. Prioritive trends of the development in the agrarian sphere of Volyn region were examined. Forms of state support of agroindustrial complex were analyzed. Ways of legislation improvement in the agrarian sector of economy were outlined. Problems of agricultural production on the modern stage of the agrarian sector of economy of Ukraine were elucidated. Among these problems are high expenditure of the agricultural production, lack of costs necessary for buying of highquality seeds, mineral fertilizers, diesel fuel, modern technics, disadvantageous conditions of contracts with leaseholders for landshare owners. Complex of measures concerning fixing of the positive dynamics of the agrarian branch development is substantiated. Among them are improvement of standard – legal valuation of lands on the state level, introduction of market price for lands of agricultural assignment, adoption of legislative documents (which will protect rights of the landshare owners); development at the country youth potential and help in their self-realization. Such types of producers in the manufacturing structure of agriculture in Volyn region were marked out: farming economies, agriculture economies, family farms, agricultural co-operatives, join-stock agricultural enterprises, state economies, large agricultural firms, which realize production of agricultural output on their own and rented land. Structure of the agricultural economy production according to the categories of main producers (economies of population, agricultural enterprises, farming economies) was analyzed. On the basis of data of statistic reference book of Volyn region we determined tendencies concerning the production of meat, amounts in agricultural cultures breeding. Innovative trends of cattle-breeding and plant-growing of the region are described. Concrete measures concerning the state support of agricultural producer in Volyn according to the Complex program of agroindustrial complex of Volynian region for 2016-2020 years were observed.

Key words: agrarian sector of the economy, Volyn region, agricultural enterprises, agricultural products, plant-growing, cattle-breeding.

Постановка проблеми. В умовах євроатлантичної інтеграції одним із пріоритетних напрямів розвитку національної економіки є розвиток аграрного сектору. Україна, маючи потужний земельний фонд, що становить 60,4 млн га, здатна забезпечити якісною сільськогосподарською продукцією не тільки вітчизняний ринок, а й стати одним із найпотужніших експортерів сільськогосподарської продукції на світовий ринок. Потенціал сільського господарства в Україні використовується не на повну потужність. Однією з причин є висока затратність виробництва сільськогосподарської продукції, брак коштів, необхідних на купівлю високоякісного насіння, мінеральних добрив, дизельного пального, сучасної техніки. Проблеми сільськогос-

подарського виробництва супроводжуються низькою демографічною ситуацією (смертність перевищує народжуваність), тому необхідна підтримка сільськогосподарського виробника державою. Потрібно розв'язати протиріччя щодо власності на землю: на державному рівні закріпити довічне успадкування володіння землею суб'єктом господарювання з правом передавання у спадщину, дарування, продажу відповідно до реально встановленої вартості.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню аграрного сектору економіки України присвячено праці таких учених, як М. Присяжнюк, М. Зубець, П. Саблук, В. Месель-Веселяк [1; 9], М. Бетлій [2], Ю. Мельник [3], Ю. Лупенко [8; 9],

О. Чаплигіна, І. Шварц [12] та ін. Проте потребує комплексного вивчення сучасний стан та перспективи розвитку пріоритетних галузей аграрного сектору економіки Волинського регіону, який є потужним виробником сільськогосподарської продукції.

Постановка завдання. Мета дослідження – узагальнити інформацію щодо розвитку аграрного сектору економіки України, зокрема ознайомити з пріоритетними напрямками розвитку аграрної сфери Волинського регіону, проаналізувати форми державної підтримки агропромислового комплексу, окреслити шляхи вдосконалення законодавства в аграрному секторі економіки.

Виклад основного матеріалу дослідження. Аграрний сектор є важливою галуззю національної економіки, яка забезпечує продовольчу безпеку нашої держави, створює робочі місця для сільського населення. В аграрному секторі національної економіки виробляється 16–17% валового внутрішнього продукту. Сільське господарство є важливою сировинною базою для харчової і переробної промисловості. Аграрний сектор займає серед секторів економіки друге місце щодо експорту продукції й упродовж багатьох років зберігає позитивне економічне сальдо. Професор В.Д. Базилевич зазначає, що суб'єктами економічних відносин в аграрному секторі є: суспільство у цілому в особі держави, сільськогосподарські підприємства, індивідуальні виробники сільськогосподарської продукції (фермери, сімейно-індивідуальні господарства) [4, с. 320].

У 1990 р. Україна стала на шлях розвитку ринкових відносин, що відобразилося у розвитку всіх сфер національного розвитку, зокрема й агропромислового комплексу. Колективні сільськогосподарські підприємства, що були власністю держави, розпайовані. У результаті члени сільськогосподарських підприємств отримали майнові наділи (у вигляді грошей, худоби, засобів виробництва) і земельні паї, право власності на які засвідчувалося відповідними документами – державними актами. Відповідно до Земельного кодексу, прийнятого у жовтні 2001 р. парламентом України, суб'єктами права власності на землю стали: громадяни та юридичні особи – на землі приватної власності; органи місцевого самоврядування – на землі комунальної власності; державні органи – на землі державної власності [5].

Із розвитком ринкових відносин в Україні стати власниками земель несільськогосподарського призначення отримали можливість іноземні громадяни й юридичні особи, а також особи без громадянства, що придбали об'єкти нерухомості, які належать їм на правах приватної власності.

Сьогодні права громадян України – власників земельних паїв реалізуються не повною мірою: особи, яким належить земля, мають право на володіння, користування. Право суб'єктів прав

власності розпоряджатися землею реалізується не повною мірою, оскільки на державному рівні не прийняті нормативні документи, які б узаконили продаж землі. Значна частина власників земельних паїв, не маючи необхідних коштів на купівлю якісного насіння, сучасної техніки, мінеральних добрив, здає землю в оренду фермерам, великим агрофірмам. Договори оренди між власниками земельних паїв і особами, які орендують землі, оформлені на невідгідних для власників умовах. Договори оренди оформляються на 15–20 років. У разі припинення мораторію на продаж землі на них прописане пріоритетне право купівлі землі особами, які орендують землі. Це створює загрозливу ситуацію в майбутньому для власників земельних паїв, оскільки фермери і великі агрофірми зможуть за заниженими цінами скупити землі сільськогосподарського призначення.

На сучасному етапі розвитку аграрного сектору необхідно на державному рівні вдосконалити нормативно-правову оцінку земель, запровадити ринкові ціни на землі сільськогосподарського призначення, прийняти законодавчі документи, які захистять права власників земельних паїв. Незважаючи на певні досягнення в розвитку аграрної сфери, в Україні ще багато питань чекають на вирішення, одне з яких – зробити село привабливим для молоді. Завдання держави – розвинути потенціал сільської молоді і допомогти їй самореалізуватися.

На думку В.Д. Базилевича, головними важелями державного регулювання АПК є: законодавча діяльність і механізм санкцій, пряма державна підтримка (субсидії, дотації), кредитна система, оподаткування, митне та цінове регулювання [4, с. 338]. О.С. Степура пропонує такі форми підтримки:

а) встановлення граничних цін (нижньої межі) на окремі види сільськогосподарської продукції (так звана політика «підлоги – ціни»);

б) виділення коштів із бюджету безпосередньо для сільгоспвиробників;

в) надання пільгових кредитів фермерам;

г) списання (реструктуризація) їхніх боргів;

г) безоплатне наукове обслуговування сільськогосподарських виробництв (дослідницька робота щодо створення високоврожайних культур та високопродуктивних порід худоби) [10, с. 172]. М.І. Крупка, П.І. Островерх та С.К. Реверчук виділяють такі складники державної аграрної політики: політику підтримки цін і доходів; структурну політику; політику розвитку села в малосприятливих регіонах; політику захисту навколишнього середовища [7, с. 205–206].

Потужним виробником сільськогосподарської продукції є Волинська область. Частка виробництва сільськогосподарської продукції Волинського регіону у загальнодержавному обсязі вироб-

ництва сільськогосподарської продукції становить 3%. За результатами аналізу ресурсного потенціалу Волинського регіону його населення становить 1 млн. 400 тис. осіб. Сільське населення становить 497,6 тис. осіб. У регіоні налічується 600 фермерських господарств, 248 аграрних формувань, 151 тис. особистих селянських господарств. Земельний фонд Волинського регіону налічує 2014,4 тис. га, що становить 3,3% території України. Пріоритетними напрямками розвитку Волинського регіону є рослинництво і тваринництво. Зростає кількість юридичних осіб, що займаються певними видами економічної діяльності у сільському лісовому та рибному господарстві.

У виробничій структурі сільського господарства Волинського регіону можна виділити такі типи виробників: фермерські господарства, селянські господарства, сімейні ферми, сільськогосподарські кооперативи, акціонерні сільськогосподарські підприємства, державні господарства, великі агрофірми, що здійснюють виробництво сільськогосподарської продукції на власній та орендованій землі. Фермерське господарство – це товарне, спеціалізоване сільськогосподарське виробництво, що ведеться працею фермера і членів його родини на власній чи орендованій землі. Селянське господарство – це багатогалузеве, переважно натуральне сільськогосподарське виробництво, що ведеться працею селянина і членів його родини на власній або орендованій землі для внутрішньогосподарського споживання та задоволення потреб споживачів шляхом реалізації продукції на ринку. Сільськогосподарські кооперативи засновані на різних формах землеволодіння і землекористування:

- а) земля орендується у приватного власника;
- б) земля орендується у держави;
- в) члени кооперативу поєднують свої земельні наділи і спільно їх обробляють. Великі агрофірми поєднують виробництво, збереження, транспортування і переробку сільськогосподарської продукції. Державні господарства займаються переважно

науковими дослідженнями в галузі сільськогосподарського виробництва (селекція, насінництво).

Відповідно до даних статистичного щорічника «Волинь-2017», головними виробниками сільськогосподарської продукції для задоволення потреб населення є господарства населення, сільськогосподарські підприємства, фермерські господарства [11, с. 259–293].

Найбільша частка продукції сільськогосподарського призначення у загальному обсязі виробництва сільськогосподарської продукції належить господарствам населення. У 2017 р. кількість продукції, виробленої господарствами населення, становила 58,5% від загального обсягу, з них 60,3% – продукція рослинництва, 55,7% – продукція тваринництва.

Потужними виробниками сільськогосподарської продукції є сільськогосподарські підприємства, які в 2017 р. виробили 41,5% від загального обсягу виробництва продукції (у 2016 р. – 39,5%), із них 39,7% – продукція рослинництва, 44,3% – продукція тваринництва.

Із 2005 р. спостерігається динаміка зростання кількості сільськогосподарської продукції, виробленої фермерськими господарствами. У 2017 р. кількість продукції, виробленої фермерськими господарствами населення, становила 7,1% від загального обсягу (у 2016 р. – 6,3%, у 2015 р. – 4,9%, у 2014 р. – 3,1%, у 2013 р. – 1,6%), із них 9,8% – продукція рослинництва, 3,1% – продукція тваринництва. Проте частка фермерських господарств у виробництві сільськогосподарської продукції Волинської області є невеликою.

В області зростає кількість господарств, що спеціалізуються на розвитку м'ясомолочного скотарства. Пріоритетними напрямками розвитку тваринництва є молочне скотарство, м'ясне скотарство, свинарство, птахівництво. У загальному обсязі виробництва продукції тваринництва в 2017 р. найбільша частка у виробництві м'яса припадає на сільськогосподарські підприємства – 74,3 тис. т, господарства населення – 38,2 тис. т, на фермерські господарства – 3 423 т.

Таблиця 1

Структура продукції сільського господарства за категоріями виробників (відсотків до загального обсягу)

Сільськогосподарські підприємства	1990	1995	2000	2005	2010	2015	2016	2017
Продукція сільського господарства	59,2	40,9	20,3	20,5	26,7	36,9	39,2	41,5
Продукція рослинництва	65,5	47,5	24,2	21,4	23,3	33,3	36,0	39,7
Продукція тваринництва	52,6	33,0	14,4	19,3	30,4	41,6	43,6	44,3
у тому числі фермерські господарства								
Продукція сільського господарства	...	0,6	0,5	1,6	3,1	4,9	6,3	7,1
Продукція рослинництва	...	0,9	0,7	2,4	4,8	6,9	9,0	9,8
Продукція тваринництва	...	0,3	0,1	0,7	2,3	2,1	2,6	3,1
Господарства населення								
Продукція сільського господарства	40,8	59,1	79,7	79,5	73,3	63,1	60,8	58,5
Продукція рослинництва	34,5	52,5	75,8	78,6	76,7	66,7	64,0	60,3

Спостерігається тенденція щодо зменшення виробництва м'яса сільськогосподарськими підприємствами: у 2017 р. вироблено 74,8 тис. т (у 2016 р. – 83,7 тис. т, у 2015 р. – 80,3 тис. т, у 2010 р. – 47,5 тис. т, у 2005 р. – 19,2 тис. т). Поряд із тим сільськогосподарські підприємства збільшили виробництво молока: у 2017 р. вироблено 83,5 тис. т (у 2016 р. – 77,9 тис. т, у 2015 р. – 74,9 тис. т, у 2010 р. – 71,7 тис. т); яєць у 2017 р. вироблено 202,4 млн. шт. (у 2016 р. – 202,1 млн. шт., у 2015 р. – 193,9 млн. шт., у 2010 р. – 181,6 млн. шт.).

Упродовж останніх років зменшується виробництво продукції м'яса господарствами населення: у 2017 р. вироблено 38,2 тис. т (у 2016 р. – 38,7 тис. т, у 2015 р. – 40,2 тис. т, у 2010 р. – 47,0 тис. т, у 2005 р. – 39,3 тис. т); молока у 2017 р. вироблено 328,4 тис. т (у 2016 р. – 334,5 тис. т, у 2015 р. – 350,3 тис. т, у 2010 р. – 378,5 тис. т, у 2005 р. – 461,4 тис. т).

Упродовж останніх п'яти років спостерігається тенденція щодо збільшення виробництва продукції м'яса фермерськими господарствами: у 2017 р. фермерськими господарствами вироблено 3 423 тис. т (у 2016 р. – 2 700 тис. т, у 2015 р. – 2 576 тис. т, у 2010 р. – 2 714 тис. т, у 2005 р. – 503 тис. т); молока у 2017 р. – 9 012 тис. т (у 2016 р. – 9 191 тис. т, у 2015 р. – 8 778 тис. т, у 2010 р. – 5 091 тис. т, у 2005 р. – 3 784 тис. т).

Пріоритетними напрямками розвитку рослинництва є виробництво зерна, буряківництво, картоплярство, садівництво та ягідництво, насінництво. Упродовж останніх п'яти років спостерігається тенденція до збільшення обсягу вирощування сільськогосподарських культур господарствами населення.

Найбільшими виробниками продукції рослинництва в області є сільськогосподарські підприємства, які в 2017 р. виробили 703,3 тис. т зернових та зернобобових культур (у 2016 р. – 659,1 тис. т, у 2015 р. – 572,0 тис. т, у 2010 р. – 252,5 тис. т, у 2005 р. – 350 тис. т); буряка цукрового фабричного – 492,5 тис. т (у 2016 р. – 458,9 тис. т, у 2015 р. – 277,9 тис. т, у 2010 р. – 328,0 тис. т, у 2005 р. – 286,7 тис. т); ріпака і кользи – 98,7 тис. т (у 2016 р. – 47,1 тис. т, у 2015 р. – 85,2 тис. т, у 2010 р. – 37,5 тис. т, у 2005 р. – 5,9 тис. т); сої – 80,4 тис. т (у 2016 р. – 84,1 тис. т, у 2015 р. – 68,5 тис. т, у 2010 р. – 17,0 тис. т, у 2005 р. – 3 тис. т); соняшника – 39,5 тис. т (у 2016 р. – 15,6 тис. т, у 2015 р. – 5,2 тис. т, у 2010 р. – 0,2 тис. т, у 2005 р. – 0,2 тис. т); картоплі – 7,8 тис. т (у 2016 р. – 12,6 тис. т, у 2015 р. – 9,8 тис. т, у 2010 р. – 12,0 тис. т, у 2005 р. – 9,6 тис. т); культур овочевих – 22,9 тис. т (у 2016 р. – 21,1 тис. т, у 2015 р. – 10,8 тис. т, у 2010 р. – 10,7 тис. т, у 2005 р. – 7,1 тис. т); культур плодових та ягідних – 6,4 тис. т (у 2016 р. – 5,2 тис. т, у 2015 р. – 5,5 тис. т, у 2010 р. – 1,8 тис. т, у 2005 р. – 0,3 тис. т). Спостерігається тенденція щодо зменшення обсягів

вирощування картоплі порівняно з попередніми роками, що пояснюється перевиробництвом даної культури, відсутністю ринків збуту, низькими цінами на продукцію. Збільшилося виробництво зернових та зернобобових культур, буряка цукрового фабричного, ріпака і кользи, сої, соняшника, культур овочевих, плодових та ягідних, що супроводжується зростанням попиту на цю продукцію на зовнішніх і внутрішніх ринках. За останні роки збільшився обсяг продукції рослинництва в області також за рахунок фермерських господарств (збільшення виробництва зернових та зернобобових культур, ріпака і кользи, сої, культур овочевих, плодових та ягідних) та господарств населення (збільшення виробництва зернових та зернобобових культур, буряка цукрового, фабричного, сої, культур овочевих).

Інноваційними напрямками розвитку тваринництва, рослинництва є розведення нових видів тварин і створення нових сортів рослин. Для цього в господарствах регіону здійснюється селекційно-племінна робота, спрямована на створення високоефективного поголів'я сільськогосподарських тварин шляхом використання в селекційному процесі найкращих світових зразків. Запроваджуються прогресивні технології, спрямовані на створення високоврожайних сортів і якісного насіння.

Збільшенню виробництва продукції тваринництва і рослинництва сприяє Комплексна програма розвитку агропромислового комплексу Волинської області на 2016–2020 рр. [6], відповідно до якої здійснюються конкретні заходи щодо державної підтримки сільськогосподарського виробника. Зокрема, у Волинському регіоні в 2018 р. із 1,2 млн. грн. субвенції місцевим бюджетам виплачено 789,9 тис. грн., із них: на дотацію власникам ОСГ за утримання трьох і більше корів використано 681,9 тис. грн. для 1 160 власників ОСГ; на дотацію за утримання телиць до дворічного віку – 40,6 тис. грн. 42 власникам ОСГ; на дотацію за посів жита, гречки – 28,8 тис. грн.; на дотацію за посадку садів, ягідників – 35,9 тис. грн.; на часткову компенсацію вартості придбання обладнання для СОК – 80 тис. грн.; на корінне поліпшення пасовищ – 97,5 тис. грн.

Висновки з проведеного дослідження. Щоб зацікавити молодь жити і працювати у селі, необхідно створити там сприятливе середовище для життєдіяльності людей як необхідної передумови ефективного функціонування галузей сільського господарства, сталого розвитку сільських населених пунктів. До найважливіших проблем села належать: високий рівень безробіття; посилення міграції сільського населення; скорочення мережі закладів соціально-культурного призначення, зношеність та застарілість їхньої матеріально-технічної бази; нестача ресурсів для збереження й відтворення виробничого потенціалу села. Для їх розв'язання в першу чергу потрібно

вирішити такі завдання: врегулювати закупівельні ціни на продукцію сільськогосподарських виробників, захистити національного виробника (запровадити мито на іноземну продукцію), вдосконалити нормативно-правову оцінку земельних паїв, розробити нормативні документи, які обмежать продаж землі особам без громадянства, будуть гарантувати власникам землі збереження їхніх прав; створити умови для продуктивної зайнятості сільських жителів на основі ефективного використання природо-ресурсного потенціалу села, стимулювання розвитку підприємництва, що забезпечить створення нових робочих місць та істотне збільшення доходів; заохочувати молодь до роботи і проживання в сільських населених пунктах; формувати соціальну інфраструктуру, спроможну задовольняти різноманітні потреби сільського населення; запобігати занепаду сільських населених пунктів; розширювати можливості сільських громад у розв'язанні проблем життєдіяльності населення. Для відтворення людського потенціалу в сільській місцевості вживати заходи щодо збільшення кількості робочих місць у галузях сільського господарства, у сфері переробки та зберігання продукції, агросервісного забезпечення; надання побутових послуг та в інших видах несільськогосподарської діяльності; доведення рівня оплати праці в сільському господарстві до середнього в національній економіці, забезпечення виплати заробітної плати у грошовій формі; залучення до системи соціального страхування осіб, зайнятих в особистих селянських господарствах; спрощення порядку реєстрації суб'єктів підприємницької діяльності й надання допомоги безробітним в організації підприємницької діяльності. Для заохочення молоді до роботи і проживання в сільських населених пунктах передбачити надання земельних ділянок для осіб, які виявлять бажання працювати в аграрній сфері; організацію професійного навчання, надання соціальної допомоги, зокрема у розв'язанні житлової проблеми; забезпечення розвитку творчих здібностей дітей та молоді, їхнього змістовного дозвілля, відпочинку та оздоровлення. Необхідно створити нормативно-правову базу, впроваджувати механізми сталого функціонування виробничої й соціальної сфер села, забезпечувати зміцнення позитивних тенденцій у всіх сферах життєдіяльності сільського населення.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Аграрний сектор економіки України (стан і перспективи розвитку) / М.В. Присяжнюк та ін.; за ред. М.В. Присяжнюка. Київ : ННЦ ІАЕ, 2011. 1008 с.
2. Аграрний сектор України на шляху до євроінтеграції : монографія / М. Бетлій та ін. ; за ред. О.М. Бородіної. Ужгород : ІВА, 2006. 496 с.
3. Актуальні проблеми аграрної реформи в Україні в умовах системної кризи світової економіки / Ю.Ф. Мельник та ін. ; за ред. І.Г. Кириленка. Київ, 2009. 135 с.
4. Економічна теорія: Політекономія : підручник / В.Д. Базилевич та ін. ; за ред. В.Д. Базилевича ; 7-е вид., стер. Київ : Знання-Прес, 2008. 719 с.
5. Земельний кодекс України від 25 жовтня 2001 р. № 2768-III. База даних «Законодавство України». URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2768-14> (дата звернення: 20.02.2019).
6. Комплексна програма розвитку агропромислового комплексу Волинської області на 2016–2020 рр. URL : <http://volynrada.gov.ua/session/3/23-0> (дата звернення: 21.02.2019).
7. Крупка М.І., Островерх П.І., Реверчук С.К. Основи економічної теорії : підручник. Київ : Атіка, 2001. 344 с.
8. Лупенко Ю.О. Розвиток аграрного сектору економіки України: прогнози та перспективи. *Науковий вісник Мукачівського державного університету. Серія «Економіка»*. 2015. Вип. 2 (4). Ч. 2. С. 30–34.
9. Лупенко Ю.О., Месель-Веселяк В.Я., Саблук П.Т., Результати і проблеми реформування сільського господарства України. *Економіка АПК*. 2014. № 7. С. 26–38.
10. Політична економія : навчальний посібник / О.С. Степура та ін. ; за заг. ред. О.С. Степури. Київ : Кондор, 2006. 408 с.
11. Статистичний щорічник. Волинь 2017 / за ред. В.Ю. Науменка. Луцьк : Головне управління статистики у Волинській області, 2018. 452 с.
12. Чаплигіна О., Шварц І. Актуальні питання земельної реформи, яка проводиться в Україні. *Збірник наукових праць Вінницького національного аграрного університету*. 2012. № 3 (69). С. 227–232.